

Zülfüyyə Musayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

GENDER ASPEKTİNDƏ İNSAN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINDA BİOSOSIAL AMİLLƏRİN ROLU

Açar sözlər: *şəxsiyyət, bioloji cins, sosial cins, hormonlar, ünsiyyət,*

Keywords: *personality, biological sex, social sex, hormones, communication*

Ключевые слова: *личность, биологический пол, социальный пол, гормоны, общение*

Bir çox elmlərin tədqiqat obyektini olan şəxsiyyət mövzusu çox mürəkkəb və təzadlı mülahizələrlə zəngindir. Təbii ki, buna səbəb insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasının çoxamilli və çoxkomponentli olmasıdır. Bununla bağlı olaraq zaman-zaman bir çox nəzəriyyələr yaranmışdır. Belə ki, bir qrup alimlər bioloji amilləri, digər qrup sosial amilləri əsas götürmüşlər. Sonuncular isə haqlı olaraq insan şəxsiyyətinin inkişafında bioloji və sosial amilləri vəhdətdə götürərək hər ikisinin müəyyən səviyyədə təsiredici gücünün olduğunu qəbul etmişlər. Gender aspektindən bu məsələyə yanaşdıqda cəmiyyətdə kişi və qadın şəxsiyyətinin inkişafı və formalaşmasında həm bioloji həm də sosial (cəmiyyətin təsiri, təhrikləri) amillərin qarşılıqlı təsirinə olduğunu qeyd etmək lazımdır. Müasir dövrdə global xarakter alan üçüncü cins anlayışının yaranması, cinslərini dəyişənlərin sayının artması, cəmiyyətin onlara qarşı münasibətinin dəyişməsi və s. kimi hallar gender baxımından insanın şəxsiyyət kimi yetişməsində biososial amillərin rolunun, təsiretmə qüvvəsinin hansı səviyyədə olması məsələsini gündəmə gətirir. Belə ki, kişi və qadın şəxsiyyətinin formalaşmasında bioloji amil kimi insanın fizioloji quruluşu, anatomiyası, sosial amil kimi isə cəmiyyətin təhrikləri, ictimai-fərdi şüur səviyyəsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Burada bu amillərin şəxsiyyətə təsiretmədə nisbət müəyyənliyi əsas məsələ kimi görünə bilər. Lakin vacib olan nisbət deyil hər iki amilin vəhdətidir. İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında biososial amillərə əsasən bioloji və sosial cinsi müəyyənləşir. Bioloji cins insanın reproduktiv quruluşuna əsaslanır, onun erkək (kişi) və dişi (qadın) olmasını müəyyən edir. İnsan övladı dünyaya bioloji cinsi müəyyən olunmuş şəkildə gəlir. Bioloji cins insanın doğuluşu ilə əks olunur. Sosial cinsi isə sosial-mədəni rollar, şəxsiyyətin davranış forması, şəxsiyyətlərarası münasibətlər sistemi müəyyən edir. Bu gender olaraq şəxsin sosial və hüquqi statusunun da göstəricisi hesab olunur. Ümumilikdə kişi və qadın şəxsiyyətinin formalaşmasında bioloji və sosial cinsin rolunu forma və məzmun birliyi kontekstində daha yaxşı izah etmək olar. Bioloji cins formadır, sosial cins bu formanı özündə əks etdirən məzmandır. Belə ki, qarşılıqlı vəhdət mütləqdir və bir-birinə təsiretmə real obyektiv prosesdir. Gender aspektində kişi və qadının bioloji cinsi insanın fizioloji quruluşuna əsaslanır və bu onun formasıdır. Sosial cinsi isə məzmun – əsas mahiyyəti təşkil edir. Biz yalnız formaya əsaslanıb şəxsi qadın və kişi olaraq dəyərləndirə bilmərik. Burada mütləq məzmun da nəzərə alınmalıdır. Yəni, ilk baxışda qadının anatomiyası, yalnız fizioloji quruluşu

şuna görə cəmiyyətdə tam şəkildə onu qadın kimi qiymətləndirmək yanlışlıq olar. Çünki fizioloji quruluş, yəni forma qadın olmanın yeganə göstərici deyildir, qadın özünü gender olaraq qadın kimi hiss etməyə də bilər. Məhz bu mənada bioloji və sosial cins forma-məzmun olaraq birləşik təşkil edir və insan şəxsiyyətinin kimliyini müəyyənləşdirir. Bioloji fərqlilik insanın doğuluşu ilə meydana çıxır və cəmiyyət özünün təhrikləri, ictimai şüur forması ilə bioloji cinsi dəstəkləyir ki, bu da gender aspektində kişi və qadın şəxsiyyətinin formalaşmasına gətirib çıxarır.

İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında bioloji və sosial cinsi üst-üstə düşməlidir. Lakin real gerçəklikdə bioloji cins və gender uyğunluğu pozula da bilər. Əgər kişi və qadın indentifikasiyası doğuluşdan avtomatik verilmirsə bu zaman insanın şəxsiyyət kimi formalaşması yarımçıq hesab oluna bilər [4]. Lakin müxtəlif mədəniyyətlərdə, cəmiyyətlərdə bu məsələyə münasibət təzadlıdır. Bu ictimaiyyətin insanların öz cinslərini qəbul etməməsinə, dəyişmək istəyinə münasibətinin müxtəlifliyindən asılıdır. Müasir Avropada bu hal artıq normal qəbul edilir. Belə ki, əgər şəxs ona doğuluşdan verilən kişi və qadın statusunu qəbul etmirsə bu onda təmin olunmamaq hissi yaradır. Gender psixologiyasında buna gender disforiyası deyilir. Bu vəziyyətin səviyyəsi müxtəlif ola bilər. Əgər bu vəziyyət problem xarakter alarsa, insanın özünü, kimliyini təyin etməsi, cəmiyyət daxilində normal yaşaması mümkünəz hala çevrilir. Müasir Avropada gender disforiyasının həlli yolu transgenderizm və transseksualizmdir. Bu o deməkdir ki, şəxs ya öz statusunu tam inkar edir və bu cür yaşayır, yaxud da cərrahi əməliyyatla cinsini dəyişir və tam olaraq əks cinsə çevrilir. Azərbaycan cəmiyyətində isə milli-mənəvi dəyərlərimiz, mentalitet qanunlarımıza əsasən bu hal qəbul edilməzdir, insanın tam olaraq şəxsiyyət kimi formalaşmasında ciddi maneədir.

Gender aspektində insan şəxsiyyətinin formalaşmasında əsas cəhətlər hansılardır? Yəni cins olaraq bir qadını femin, bir kişini isə əsl maskulin davranışa təhrik edən, tam olaraq qadın və ya kişi kimi səciyyələndirən nədir? Bioloji baxımından araşdırdıqda ümumiyyətlə kişi və qadının genetik kodlarının 99%-dən çoxu eynidir. İnsan genomundakı 30 min genin 1%-dən azı cinslər arasında dəyişiklərə səbəbdır [2, s.21]. Amma bu kiçik fərq kişi və qadının bütün xarici siqnalları qəbul edən və yadda saxlayan sinirlərdən başlamış, duyğuları, üz-mimika ifadələrini, düşüncələri, davranışını idarə edən neyronlara, hüceyrələrə qədər ciddi təsiretmə qüvvəsinə malikdir. Eyni zamanda aparılan araşdırmalara görə məlum olmuşdur ki, kişi və qadın beyninin ölçüləri bərabər deyildir. Kişi beyni bütün bədən ölçüləri, kriteriyaları nəzərə alınmaqla qadın beynindən 9% böyükdür. 19-cu yüzillikdə alimlər bu məlumatı yanlış olaraq qadınların kişilərdən az zəhinə, biliyə malik olması kimi dəyərləndirirdi. Amma bu fərqə baxmayaraq kişi və qadın beyni eyni miqdarda sinir hüceyrəsinə sahibdir. Sadəcə qadın beynində bu hüceyrələr daha qalın və sıx şəkildə yerləşmişdir. Hətta 20-ci yüzillikdə belə qadına reproduktiv funksiyaları istisna olmaqla yarımçıq formalaşmış kişi obrazı kimi yanaşılmışdır [2, s.21]. Bu fikirlər əsasən psixanalitiklərin nəzəriyyələrində əks olunaraq qadın və kişi psixologiyasında əsl fərqi ortaya çıxmasına maneə olmuşdur. Lakin kişi və qadın beynindəki fərqlər dərinə baxdıqda və analiz etdikdə bir qadını qadın, kişini isə kişi edən hansı cəhətlər olduğunu anlamaq mümkündür.

Fizioloqların araşdırmalarına əsasən kişi və qadın şəxsiyyətində əsas həlledici amil hormonlar və hormonal balansın uyğun olmasıdır. Bir sözlə hormonlar həyatımızı idarə edir və dəyişdirir desək yanlışdır. Kişi və qadınlarda bəzi beyin bölgələri və funksiyaları fərqli şəkildə yaradılmışdır. Məsələn, bizə təhlükəni anlamaqda kömək edən (amigdala), hər şeyi xatırlamağımıza səbəb olan (hipokampus) beyin mərkəzləri bu fərqlərin mənbəyidir. Elmi araşdırmalar görə hormonlarımız başqa cür desək "ihsis qoxularımız" bizim genetik bilgilərimizi daşıyır. Burunumuz vasitəsilə biz bu hormonlarda olan genetik bilgiləri qəbul edirik və duyuruq. Nümunə olaraq göstərmək olar - İsviçrədə aparılmış belə bir tədqiqata əsasən; ikinci əl, yəni geyinilmiş (istifadə edən şəxsin hormonları hopmuş) köynəkləri geyinən şəxslərin bəzilərinə bu paltarların qoxusu xoş gəlmişdir. Buna səbəb həmin insanların genetik cəhətdən uyumlu olmasıdır. (bunun gigiyena ilə əlaqəsi yoxdur tamamilə genlərlə bağlıdır.) Genetik cəhətdən uyumluluq eyniyyət təşkil edən genlərlə deyil, əksinə fərqli olan genlərlə əlaqədardır. Avropanın kral ailələrində təkrarlanan soy daxili evliliklərdən doğulan uşaqlar əksərən xəstə olurdular. Buna səbəb genetik cəhətdən bir-birlərinə çox bənzəyən şəxslərin evliyi olmuşdur.

Cins olaraq məhz qadını kişidən fərqləndirən əsas bioloji fərq onun reproduktiv quruluşu, menstural yaşayış tərzinə malik olmasıdır. Hər ay qadınlarda baş verən fizioloji menstural hal onun duyğularını, davranışını bütünlüklə psixologiyasını dəyişir. Belə ki, araşdırmalara əsasən müəyyən olunmuşdur ki, adət görə qadınların beyni hər ay 25% dəyişikliyə məruz qalır. Məhz bu səbəbdəndir ki, qadınlar ayın müxtəlif günlərində ya həddindən artıq əsəbi, gərgin, emosional olur, ya da sakit, zəki, düşüncəli davranırlar. Bu dəyişikliklər qız uşağının hələ 3-4 ayından başlayaraq menapoz dövrünə qədər davam edir və buna görə də qadınların gerçəkliyə münasibəti, duyğuları, hissləri, davranış tərzini kişilərdəki kimi sabit deyildir. Bu mənada qadınların xarakteri hava kimi dəyişkən olduğu halda, kişilər də isə əksinə möhkəm, sıldırım qayalar kimi sabitdir.

İnsanın ana bətnində formalaşması və dünyaya gəlişindən başlamış bütün inkişaf mərhələlərində hormonlar onun bioloji amil olaraq şəxsiyyət keyfiyyətlərinə təsir edir. Hər hormonal keçid mərhələsində hormonlar insanın fizioloji bədən quruluşu ilə yanaşı davranışında, ünsiyyətində, həyata baxışında münasibətlərində də dəyişikliklər yaradır. Nümunə olaraq göstərmək olar; yeniyetməlik dövründə istər kişi, istərsə də qadın orqanizmində baş verən sürətli hormonal dəyişikliklər onların gerçəkliyə münasibətinə, psixologiyasına ciddi təsir göstərir. Bu gender aspektində insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasında, sosializasiyasında bioloji amillərin əhəmiyyətini göstərir.

Müasir elm-texniki yeniliklər dövrü bizə gender aspektində kişi və qadın şəxsiyyətinin formalaşmasında əsas həlledici amilləri müəyyən etməyə geniş imkanlar yaradır. İnsan beyin tomoqrafiyası (PET) və maqnit dalğaları-titrəşmələri (MRI) sayəsində kişi və qadının sözləri istifadə edərkən, üz ifadələrini dəyişərkən, sevrəkən, gərgin və qorxu halında eləcə də depressiv vəziyyətdə olarkən, problemləri həll edərkən, beynində hansı dəyişikliklərin baş verdiyini izləmək mümkün olmuşdur [2, s.24]. Nəticədə, alimlər kişilər və qadınlar arasında kimyəvi, genetik, hormonal və funksional beyin fərqlərini dəqiqləşdirmişlər. Həmçinin kişi və qadın beynlərinin zülmə və dözülməz vəziyyətə tamamilə fərqli reaksiyalar verdiyi mə-

lum olmuşdur. Kişilər və qadınlar öz daxili hissələrini gizlədəndə və ya əksinə ifadə edəndə, söhbətləşəndə, problemləri həll edəndə beynin müxtəlif bölgələrini istifadə edirlər. Kişilər və qadınlar duyğular vasitəsilə gələn məlumatları fərqli şəkildə qəbul edib qavrayırlar. Eşitmə, görmə duyğuları və başqalarının nə düşündüyünü qiymətləndirmə fərqli yollarla baş verir. MR1 cihazı ilə bir mikroskop altında baxıldığında, kişi və qadın beyni arasında fərqlərin çox mürəkkəb və qarışıq olduğu görünür. Məsələn, beynin eşitmə və nitq mərkəzlərində qadınlar kişilərdən 11% daha çox neyrona sahibdirlər. Emosiya və yaddaş mərkəzi –hipokampus qadınlarda daha genişdir. Buna görə də qadınlar duyğularını ifadə etməkdə və emosional hadisələrin detallarına qədər yadda saxlamaqda daha üstünlüklər. Kişilər isə cinsi meyillər, təcavüz və müdafiə hərəkətləri ilə bağlı beyin funksiyalarını qadınlardan 2,5 dəfə daha çox istifadə edirlər [2, s.26].

Beynimiz görmə, eşitmə, qoxu və dad bilmə tərzimizi formalaşdırır. Duyğu orqanlarımız vasitəsilə xarici qıcıqları qəbul edən sinirlər birbaşa beynimizlə əlaqə yaradır və bütün anlama prosesini beyin həyata keçirir. Başa, yəni beynin duyğu mərkəzlərinə hər hansı zərbənin dəyməsi qoxu və dad almamızda problem yarada bilər. Nümunə olaraq; əgər kişi xaraktercə təcavüzkar və əsəbidirsə zədə nəticəsində sakit biri ola və yaxud tam əksi də baş verə bilər.

Ancaq ilk növbədə qadın və kişi beyninin strukturunun necə inkişaf etdiyini, sosial amillərin, təkamül və mədəniyyətin onu necə formalaşdırdığını da unutmamaq lazımdır. Əks təqdirdə bu, bizdə gender aspektində qadın və kişi şəxsiyyətinin formalaşmasında yalnız bioloji amillərin rolunun olması qənaətini formalaşdırmağa bilər. Bioloji amillər xarakterimiz və davranışlarımızla bağlı cəhətlərin təməlini təşkil edir. Lakin insan beyni hər şeydən əvvəl öyrənmə, bilikləri mənimsəmə və istehsal etmə imkanına malik kompüter kimidir. İnsan təcrid olunmuş şəkildə deyil, insanlar toplumunda-cəmiyyət daxilində doğulur, yaşayır, inkişaf edir. Bu mənada heç bir şey sabit deyil. Bioloji amillər güclü təsirə malikdir, amma kişi və qadın şəxsiyyətinin formalaşmasında yeganə təsiredici qüvvə kimi yalnız öz reallığı, mövcudluğu ilə məhdudlaşa bilməz. Çünki insan bu reallıqları aşmaq qüdrətinə malikdir. Eyni zamanda insan hormonların beyin strukturuna, yəni insanın davranışlarına, gerçəkliyi dərk etməsinə, yaradıcılığına və ümumiyyətlə həyatına təsirini dəyişdirmək gücünə, zəkasına və qabiliyyətinə malikdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev R.İ Psixologiya Bakı: Nurlan, 2008.
2. Louann B. Kadın beyni.(The Female Brain), Baskı: Lord Matbaası, Topkapı/İstanbul, 2008.
3. Louann B. Erkek beyni. (The Male Brain), Baskı: Kurtiş Matbaası, Topkapı/İstanbul, 2011.
4. <https://freelgbt.wordpress.com/2012/03/01/cins-və-gender/>

Summary

The Role of Biosocial Factors in the Formation of Human Identity in the Gender Aspect

The development and formation of personalities of men and women is accomplished by the interaction of biological and social factors. The emergence of the

third gender identity in the modern world, which achieved the character of changes of relations in the society, is actual related to the biosocial factors in the development of human identity as a gender. As biological factor in the formation of male and female identity, the physiological structure, anatomy of the human as well as the, social impetus, social-personal level of consciousness, are of crucial importance.

Резюме

Роль биосоциальных факторов в формировании человеческой идентичности в гендерном аспекте

Развитие, формирование личности мужчины и женщины реализуется во взаимодействии биологических и социальных (влияние общества, мотивация) факторов. Появление понятия третьего пола в современном мире, который получил глобальный характер, изменение отношения общества к ним и тому подобные ситуации по гендерным взглядам актуальны в формировании личности человека. Роль, сила и степень воздействия биосоциальных факторов на человека является биологическим фактором, а мотивация общества, уровень социально-личностного сознания является социальным фактором.